

२०१४ महाराष्ट्र विधानसभा निवडणूक (जळगाव जिल्हा)

प्रा.डॉ.सौ.शुभदा ठाकरे

मार्गदर्शक

विद्यावर्धीनी महाविद्यालय, धुळे

जि.धुळे

प्रा. मनिष भालेराव सोनवणे

संशोधक विद्यार्थी

मसगा महाविद्यालय, मालेगांव

जि. नाशिक

ऑक्टोबर २०१४ मध्ये झालेल्या महाराष्ट्राच्या १६ व्या विधानसभेच्या निवडणूकीत भा.ज.पा. ने प्रथमच शिवसेनेशिवाय स्वबळावर निवडणूक लढत सत्तास्थानी पोहचण्यात यश मिळवले. अर्थात स्पष्ट बहुमत मिळालेले नसले तरी निवडणूकीतील यशाने निश्चीतच भाजपास महाराष्ट्रातील राजकारणात केंद्रस्थानी बनवले आहे. हे कुणासही नाकारता येणार नाही. १९९० च्या विधानसभा निवडणूकीत सर्वप्रथम भाजपा व सेना यांची युती अस्तित्वात आली. महाराष्ट्र हे काँग्रेस व्यवस्थेचे एक नमुनेदार राज्य असल्याने काँग्रेस व्यवस्थेला पर्याय देण्यासाठी अस्तित्वात आलेल्या युतीने १९९५ मध्ये सत्ता मिळवली. १९९९ ते २०१४ पर्यंत युती जरी सत्तेबाहेर असली तरी काँग्रेससमोर पर्याय म्हणून युतीने आपले राजकीय अस्तित्व कायम ठेवले. युतीच्या या चढत्या आलेखात उत्तर - महाराष्ट्रात मात्र कायमच भाजपा सातत्याने वरचढ ठरत होता. व त्यात ही भाजपाच्या यशात जळगाव जिल्ह्याची उत्तर महाराष्ट्राच्या संदर्भातून भूमिका महत्त्वाची राहिली आहे. २०१४ ची निवडणूक सेना - भाजपाने स्वबळावर लढवल्याने साहजिकच १९९५ पासून जळगाव जिल्ह्यातील राजकारणात प्रबळ बनलेल्या युती मधील सेना व भाजपा यांच्यातील कोणता राजकीय पक्ष वर्चस्व दाखवले हे उत्सुकतेचे होते मात्र भाजपाने ६ जागा जिंकून आपले प्रभुत्व सिद्ध केले. भाजपास आव्हान मिळाले ते सेनेकडून तर दुसरीकडे काँग्रेस राष्ट्रवादी यांची भूमिका मात्र या निवडणूकीपुरती तरी दुय्यम ठरली असेच म्हणावे लागेल.

शोधनिबधाचा हेतू -

- १) जळगाव जिल्ह्याच्या राजकारणाचे २०१४ मधील विधानसभा निवडणूक निकालाच्या आधारे विश्लेषण करणे.
- २) जिल्ह्यातील काँग्रेस वर्चस्वाच्या न्हासाची चर्चा करणे
- ३) जिल्ह्यातील भाजपा वर्चस्वाच्या राजकारणाची चर्चा करून भाजपाचे सामाजिक आधार रोखणे.

गृहीतके -

- १) जिल्ह्यातील काँग्रेस वर्चस्वाचा लोप पावला आहे.
- २) जिल्ह्यातील भाजपा चा जनाधार सातत्याने विस्तारत आहे.

संदर्भ -

निवडणूक आयोगाचे संकेतस्थळ, वर्तमानपत्रातील विविध लेख, इत्यादी.

पूर्वीचा पूर्व खानदेश असलेल्या जळगाव जिल्ह्यात सध्या १५ तालुके असून विधानसभेचे ११ मतदारसंघ तर लोकसभेचे २ मतदारसंघ आहेत. जळगाव हे जिल्ह्याचे शहर असून भुसावळ, चाळीसगांव, अमळनेर ही लोकसंख्यात्मकदृष्ट्या नागरीकीकरण होत असलेली महत्त्वाची शहरे आहेत. जिल्ह्यात हिंदु धर्मीय बहुसंख्य असून मुस्लीम, ख्रिश्चन, शिख यांचेही वास्तव्य आहे. मराठा - कुणबी जातीसमुहाचे लोकसंख्यात्मक दृष्ट्या प्राबल्य

(१९३१नुसार) आहे. याशिवाय लेवा पाटीदार, राजपूत, गुजर इत्यादी जातीकडे शेतजमीनीची मालकी असून जिल्ह्यातील शेती बागायती व नगदी पिकांची केली जाते. केळी व कापूस ही जिल्ह्यातील महत्वाची पिके असून राजकीयदृष्ट्याही संवेदनशिल आहेत.

काँग्रेस वर्चस्वाचा कालखंड-

फैजपूर येथे संपन्न झालेल्या काँग्रेसच्या पहिल्या ग्रामीण अधिवेशनानंतर जिल्ह्यातील बहुजन समाज काँग्रेसशी जोडला गेला. तसेच सहकार चळवळ व स्थानिक स्वराज्य संस्था यांच्यामाध्यमातून काँग्रेसची संघटनात्मक व संस्थात्मक बांधणीमुळे काँग्रेसपक्षाचे जिल्ह्याच्या राजकारणात महत्वपूर्ण स्थान निर्माण झाले. १९७२ मधील विधानसभा निवडणूकीत पक्षात जिल्ह्यात तब्बल ७२ टक्के मते व ११ जागा मिळाल्या होत्या.

जिल्ह्यात काँग्रेसची पाळेमुळे एवढी घट्ट होती की, मराठी भाषीक महाराष्ट्राच्या मागणी आंदोलना दरम्यानच्या पार्श्वभूमीवर झालेल्या १९५० मधील मुंबई राज्याच्या विधीमंडळाच्या निवडणूकीत विदर्भ व मराठवाडा वगळता विशेषता पश्चिम महाराष्ट्रात काँग्रेसचे पाणीपत होत असतांना सुद्धा जिल्ह्यातील काँग्रेस वर्चस्व टिकून राहिले होते.

काँग्रेसच्या वर्चस्वामागील सामाजिक आधार देखील पाहणे महत्वाचे ठरले. महाराष्ट्रातील काँग्रेसच्या वर्चस्वाचा सर्वात मोठा सामाजिक आधार म्हणजे मराठा - कुणबी जात समूहाचे समर्थन होय. त्यामुळे साहजिकच जिल्ह्यातील मराठा जातसमूह काँग्रेस सोबत राहिला त्याचप्रमाणे काँग्रेसच्या व्द्युरचनेनुसार स्थानिक जातींना सत्तेत समाविष्ट करून घेण्याच्या धोरणानुसार मधुकरराव चौधरी (१९५७ - ७२) व प्रतिभाताई पाटील (१९६२ - ७८) प्रदिर्घ काळ राज्याच्या राजकारणात यांनी विविध मंत्रीमंडळात राज्याचे प्रतिनिधीत्व केले. त्यामुळे मराठा राजपूत, लेवा पाटीदार या तिन्ही कृषीप्रधान जातीसमूह काँग्रेसचे नेतृत्व करीत असल्याने याशिवाय आदिवासी, दलीत मुस्लीम इत्यादीमुळे काँग्रेस भक्कमपणे जिल्ह्यात आपले वर्चस्व टिकवून ठेवण्या सातत्याने यशस्वी राहत असे.

१९५७ च्या निवडणूकीतील अल्प यशाव्यतीरिक्त काँग्रेसविरोधी पक्षांना कधीही जिल्ह्यांत काँग्रेससमोर आव्हान उभे करता आले नाही. समाजवादी, साम्यवादी पक्षांचा ठराविक मतदारसंघाव्यतीरिक्त प्रभाव नव्हता तर दुसरीकडे जनसंघास जिल्ह्याच्या राजकारणात फारसे बस्तान बसवता आले नव्हते. त्यामुळे काँग्रेस समोर निदान निवडणूकीच्या राजकारणात तरी आव्हान उभे करण्यात १९७८ पर्यंत इतर पक्षांना यश मिळत नव्हते.

काँग्रेस वर्चस्वाच्या मर्यादा -

पश्चिम महाराष्ट्रातील काँग्रेसी नेत्यांचे राजकारणासोबत सहकार चळवळीच्या माध्यमातून तेथील अर्थकारणावरही पकड होती. मात्र पूर्व खानदेशातील अर्थकारणावर पूर्वीपासून अमराठी जातीचे वर्चस्व राहिले. उदा. कापूस उत्पादक जरी कृषीप्रधान जाती असल्या तरी कापड गिरण्या मात्र अमराठीकडे होत्या. त्यामुळे सहाजीकच पश्चिम महाराष्ट्राच्या तुलनेने पूर्व खानदेशातील काँग्रेसची पकड काहिसी ढिली होती.

लेवा, मराठा, राजपूत या तिन्ही जातींना सोबत घेऊन सत्ता समतोल राखण्याचा प्रयत्न काँग्रेसकडून होत होता मात्र १९७८ च्या निवडणूकीत पहिल्यांदा या सामाजिक समीकरणास धक्का बसला. जनता पक्षाच्या माध्यमातून तसेच नंतरच्या काळातील काँग्रेसमधील फूटीमुळे वंजारी, धनगर, गुजर, तेली या सत्ता स्पर्धेच्या परीघावरील जातींनाही सत्तेत वाटा मिळाला.

शरद पवारांच्या समाजवादी काँग्रेसने जिल्ह्याच्या राजकारणात काँग्रेसविरोधी पक्षांना एकत्रीत घेऊन काँग्रेसला १९८० च्या दशकात चांगलेच जेरीस आणले होते. १९८५ विधानसभा निवडणूकीत समाजवादी काँग्रेसला जिल्ह्यात

मित्रपक्षांसह ८ जागा जिंकता आल्या होत्या. मराठा व अमराठी नेत्यांची मोट बांधण्यात त्यावेळेस पवार यशस्वी झालेले होते.

१९९० काळात सेना - भाजपा युतीने जिल्ह्यात खऱ्या अर्थाने आपला प्रभाव निर्माण करण्यास सुरुवात झाली. पवारांचा काँग्रेस प्रवेश तसेच जनता दलाचा ओसरता प्रभाव या दोन्ही बाबी युतीस काँग्रेस विरोधी अवकाश प्राप्त करण्याकरीता फलदायी ठरल्या.

युतीचा यशस्वी प्रवास -

१९९० ते २०१४ या कालखंडातील महाराष्ट्र विधानसभा निवडणूकीतील युतीचा आलेख हा सातत्याने जळगाव जिल्ह्यात चढता राहिला आहे. १९९९ व २००४ या दोन्ही निवडणूकीत भाजपास मिळालेल्या ५ जागा या राज्यातील कोणत्याही जिल्ह्यापेक्षा त्यावेळेस जास्त होत्या. तर दुसरीकडे सेनेलाही मिळालेल्या (१९९९) ५ जागा या त्यावेळेस राज्यात ठाणेनंतर दुसऱ्या क्रमांकाच्या होत्या.

स्रोत - निवडणुक आयोग संकेतस्थळ www.eci.nic

१९९० पासून काँग्रेसला युतीने धक्के देत आपला जनाधार व्यापक करित असतांनाच १९९९ मध्ये राष्ट्रवादी काँग्रेसच्या स्थापनेमुळे काँग्रेसचा जनाधार अधिक संकुचित झाला. स्थानिक स्वराज्य संस्थापासून ते लोकसभेच्या निवडणूकीपर्यंतच्या सर्वच निवडणूकीत युतीचा वरचष्मा जिल्ह्याच्या राजकारणात सातत्याने राहिला त्यास जिल्ह्याच्या सहकारी संस्थांच्या आर्थिक नाड्या ताब्यात असलेली जिल्हा मध्यवर्ती बँक ही अपवाद राहिली नाही.

१९९७ पासून आजपावेतो जळगाव जिल्हा परिषद सातत्याने युतीच्या ताब्यात असल्याने युतीच्या ताब्यात असल्याने युतीच्या वर्चस्वास संस्थात्मक आधारही स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या माध्यमातून प्राप्त झाला त्यामुळे काँग्रेस वर्चस्वाची जागा सेना - भाजपा युती ने घेतली. पुलोद प्रयोगानंतरच्या समाजवादी काँग्रेसच्या शरद पवारांच्या १९८० च्या दशकात चांगलेच यश मिळाले होते. साहजीकच राष्ट्रवादीच्या स्थापनेमुळे काँग्रेसची भूमिका काँग्रेस आघाडीतही दुय्यम ठरली. १९९९ च्या निवडणूकीत युतीस मोठे जोरदार आव्हान उभे केले व १९९५ नंतर पहिल्यादा निवडणूकीच्या राजकारणात युतीस पराभव सहन करावा लागला. राष्ट्रवादीस ५ तर युतीस अवघ्या ४ जागा मिळाल्या होत्या तर अपक्ष २ जागी विजयी झाले होते.

२०१४ ची विधानसभा निवडणूक -

२०१४ मधील विधानसभा निवडणूक ही राज्यातील चारही पक्षांनी स्वबळावर लढल्यामुळे जिल्ह्याच्या राजकारणात आमलाग्र बदल झाले. १९९० पासून यशस्वी वाटचाल करित असलेल्या युतीमधील मित्रपक्षज्ञ भाजपा व सेना हे प्रथमच समोरासमोर लढले त्यामानाने आघाडीत काँग्रेसची अवस्था नाजूक झाल्याने मुख्य निवडणूक ही भाजपा, सेना, राष्ट्रवादी अशी तिरंगी झाली.

वास्तवीक युतीतील फुटीचा व काँग्रेसच्या गैरहजेरीचा फायदा राष्ट्रवादीस घेता आला नाही. त्यामागील कारणे सत्ताधाराबाबत जनतेतील रोष, राष्ट्रवादीवर होणारे भ्रष्टाचाराचे आरोप तसेच मराठा केंद्रीत राजकारण उदा. जिल्ह्यातील ९ खुल्या मतदारसंघात राष्ट्रवादीचे ७ उमेदवार मराठा होते. या सर्व बाबीमुळे जिल्ह्याच्या सर्वच मतदारसंघात भा.ज.पा. केंद्रस्थानी राहिला व ज्या ठिकाणी भा.ज.पा. उमेदवार कमकुवत ठरले तेथे त्याचा फायदा सेनेस काही प्रमाणात मिळाला. ११ जागापैकी भाजपा - ६, सेना - ०३ राष्ट्रवादी - १, अपक्ष -१ असे बलाबल विविध राजकीय

पक्षांचे यावेळेस पहावयास मिळाले. काँग्रेसला एकही जागा मिळाली नाही. चौथ्या क्रमांकासाठी पक्षास मनसेसोबत तुल्यबळ संघर्ष करावा लागला. ही बाबच काँग्रेसचे जिल्ह्यातील राजकारणातील स्थान अधोरेखित करते.

भाजपाच्या यशासंदर्भात चर्चा करित असतांना त्यास अनेक पदर असल्याचे लक्षात येते. जिल्ह्याच्या राजकारणात भाजपाची भूमिका युतीच्या संदर्भात सेनेच्या तुलनेने नेहमीच महत्वाची ठरली होती. उदा. जि.प. अध्यक्षपद हे भाजपाकडे तर उपाध्यक्षपद सेनेकडे होते. लोकसभेच्या जिल्ह्यातील दोन्ही जागा नेहमीच भाजपाकडे राहिल्या. युतीच्या राजकारणाच्या अपरीहार्यतेतून सेनेस सातत्याने दुय्यम भूमिकेचा स्विकार करावा लागला तर दुसरीकडे भाजपास आपला पाया विस्तारण्यास संधी मिळत गेली कारण युतीविरोधी काँग्रेस व राष्ट्रवादी पुरेसे आव्हान (अपवाद २००९ विधानसभा निवडणूक) उभे करण्यात अपयशी ठरत होते.

देश व प्रदेश पातळीवरील बदलत्या राजकारणात भाजपाची भूमिका वर्तमान परिस्थितीत निर्णायक ठरत असल्याचा फायदा भाजपास मिळाला. १९९५ पासून सेनेकडे असलेल्या मतदारसंघामध्ये भाजपा पक्षसंघटन कमकुवत होते त्या मतदारसंघामध्ये इतर पक्षाकडील उमेदवार आयात करण्याची खडसेंची खेळी यशस्वी ठरली.

भाजपाच्या जिल्ह्याच्या राजकारणातील वर्चस्वाच्या संदर्भातील सामाजिक आधाराचा लक्षात घेतल्यास खडसे सारख्या नेतृत्वामुळे जिल्ह्याच्या राजकारणातील महत्वाची समजला जाणारा जातसमूह भाजपाशी जोडला गेला. सोबत मराठा, कोळी, गुजर, माळी, वंजारी अशी मोट बांधण्यात भाजपा यशस्वी ठरले. सामाजिक अभियांत्रिकीचा कुश वापर करून गेल्या दशकभर युतीच्या माध्यमातून काँग्रेस प्रणीत मराठा - लेवा पाटीदार सत्तेच्या चौकटीस इतर मागासवर्गीय घटकांना सोबत घेवून सत्ता समतोल राखत भाजपाने आपले वर्चस्व प्रस्थापीत केलेले दिसून येते.

अनुमान -

- १) जळगाव जिल्ह्यातील राजकारणातील काँग्रेस वर्चस्वाची चौकटीची जागा भाजपा वर्चस्वाने घेतली आहे.
- २) इतर मागासवर्गीय जातींच्या राजकीय उदयामुळे प्रस्थापीत राजकीय सामाजिक समिकरणांची फेरमांडणी झाली आहे.
- ३) भाजपाविरोधी राजकीय अवकाश आगामी काळात कोणता राजकीयपक्ष व किती प्रमाणात व्यापेल हे आगामी काळातील स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या निवडणूकामधून ठरेल.
- ४) काँग्रेस व राष्ट्रवादीस जिल्ह्यातील पक्षाच्या संघटनात्मक बांधणी सोबतच आपल्या सामाजिक आधारांची फेरजुळवणी करणे गरजेचे आहे.

Ref-

- १) Maharashtra Assembly Election , Suhas Palshikar epw १८ oct २०१४, २०१-४९ २००४
- २) सत्तासंघर्ष - महा सत्तासंघर्ष
- ३) Newspaper लोकसत्ता, लोकमत, सकाळ, इत्यादी
- ४) Election Commission Website
- ५) परीवर्तनाचा वाटसरू मासिक - (१ ते १५ डिसेंबर २०१४)